

PROBLEEMOPLOSSING EN HERSTEL ALS FUNCTIES VAN DE STRAF

Tony Peters*

1. De samenhang tussen visies op criminaliteit en de vormgeving aan de straf

Alhoewel er steeds enige criminologische aandacht is uitgegaan naar het comparatief meten van de recidivegraad volgend op de uitvoering van verschillende soorten straffen en maatregelen (LANDREVILLE, 1982) kan men zeker niet stellen dat hieruit de argumenten werden geput om het bestraffingsbeleid te wijzigen, aan te passen of bij te sturen. Het waren veeleer de wijzigende visies op delinquentie en de evoluerende maatschappelijke duidingen van de criminaliteitsproblematiek die resulteerden in herschikkingen van een steeds complexer wordende constructie van strafdoelstellingen en -vormen. Grosso modo kan men sedert de ontwikkeling van het klassiek strafrecht het onderscheid maken tussen een drietal denkmodellen m.b.t. de maatschappelijke beheersing van het criminaliteitsprobleem.

1.1. *Het retributief-repressief model*

In deze benadering staan de definiëring van een gebeuren als delict en de daaraan onlosmakelijk verbonden straf centraal. Als reactie op de rechtsonzekerheid van het 'ancien régime' werd grote waarde gehecht aan het principe van de legaliteit (de in een wettekst vastgelegde delictskwalificatie), van de proportionaliteit (de maat en de vorm van de strafrechtelijke reactie) en dat van de gelijkheid van behandeling van de burgers door de strafrechtspleging. Deze benadering stoelt op een visie dat burgers gelijk zijn in vrijheid en verantwoordelijkheid en dat in geval van delinquentie hierop dient te worden gereageerd zoals de wet het voorschrijft zonder onderscheid 'des persoons'.

De oplegging en toepassing van de straf volgens de wettelijk voorgeschreven maat is in deze opvatting de beste garantie om de criminaliteit te beheersen. Individueel en algemeen preventieve bedoelingen van de straf worden hiermee gelijktijdig gediend. De snelle, onafwendbare en wettelijk vastgelegde proportie straf benadrukt het belang van de implementatie van de norm.

Zowel de delinquent als de burgers in het algemeen wordt duidelijk gemaakt dat een door het delict onwettelijk gerealiseerd voordeel via de straf wordt ontnomen. De boete en/of de vrijheidsberoving zijn daarvan de proportionele vertaling. De penale reactie ligt gevat binnen de wettelijke kwalificatie van het gebeuren en de daaraan direct verbonden strafrechtelijke gevolgen. Deze rationele benadering van

* Gewoon hoogleraar K.U. Leuven.

delinquentiedefiniëring en -beheersing moet begrepen worden tegen de achtergrond van de daaraan in de tijd voorafgaande onduidelijkheden inzake incriminatie en strafoplegging tijdens het 'ancien régime'. Het moderne strafrecht selecteerde uit een amalgaam van immorele gedragingen dit soort handelen dat de overheid via een publiekrechtelijk beheersingssysteem onder controle dacht te moeten houden. Hiermee werd duidelijk gemaakt wat delinquent was en in aanmerking kwam voor bestraffing door de staat en wat anderzijds behoorde tot het terrein van de moraal waarvoor andere dan statelijke beheersingssystemen een rol hadden te spelen.

1.2. Het rehabilitatief model

Onder invloed van de gedragswetenschappen wijzigde zich naar het einde van de 19e eeuw de visie op delinquentie en de beleidsmatige beheersing ervan. Niet langer exclusief het delict en de wettelijke kwalificatie ervan, maar de persoon van de pleger schuift naar het centrum van de belangstelling. De criminologisch wetenschappelijke inzichten worden opgebouwd rondom de factoren waarvan men meent te kunnen vaststellen dat ze het handelen van de delinquent sturen en bepalen. De wetenschappen pretenderen niet alleen inzichten in de oorzaken van het delinquent gedrag te verstrekken maar ook de instrumenten te kunnen aanreiken om dat gedrag toekomstgericht te beïnvloeden.

De juridische vertaling van deze gedragswetenschappelijke inzichten wordt aangeleverd door de vertegenwoordigers van het 'sociaal verweer', die de efficiënte bescherming van de maatschappij als het uitgangspunt nemen voor nieuwe maatregelen van penaal beleid. Aan deze opvatting is een gedifferentieerde visie verbonden op de beïnvloedbaarheid van het gedrag van de delinquent. De vertegenwoordigers van het sociaal verweer menen dat de klassiek repressief-retributieve aanpak zelfs moet worden aangescherpt (onbepaalde duur van de strafmaatregel) ten aanzien van de gevaarlijk en onverbeterlijk geachte recidivisten onder de delinquenten. Maar anderzijds verkiezen ze ten aanzien van ongevaarlijke en gelegenheidsdelinquenten te werken met aan de persoon van de dader aangepaste mildere straffen en/of maatregelen.

Uit dit gedachtengoed stammen de Wet op de voorwaardelijke veroordeling en de voorwaardelijke invrijheidstelling (1888), de Wet op de kindbescherming (1912) en de Wet op het sociaal verweer (1930).

De verdere ontwikkeling van deze visie heeft na de tweede wereldoorlog geleid tot een uitgesproken articulatie van een beleid dat nog explicieter werd gericht op de rehabilitatie en de maatschappelijke reïntegratie van de delinquent. Het programma van het 'nieuw sociaal verweer' zoals door Marc ANCEL geformuleerd (1954) pleitte voor een verdere differentiatie van rehabilitatieve maatregelen die in de plaats konden treden van de klassieke straffen als boete en vrijheidsberoving. De invoering van de opschorting, het uitstel en de probatie (1964) was de late bevestiging van een reeds voor de tweede wereldoorlog verdedigde stelling dat de korte gevangenisstraf diende vervangen te worden door ambulante maatregelen van begeleiding en

toezicht. Deze praktijk had zich de facto reeds onmiddellijk na de tweede wereldoorlog ontwikkeld als de zgn. Praetoriaanse probatie. Zonder een wettelijke basis te hebben is ze blijven voortbestaan als het voorwaardelijk sepot (PEETERS, E., 1982).

Maatregelen aangepast aan de persoon van de verdachte en de veroordeelde garanderen een groter succes in de sfeer van de individuele preventie en voorkomen dat nodeloos wordt gebruik gemaakt van de zwaarste bestraffingsvorm (de vrijheidsberoving) die door haar stigmatiserende werking de definitieve maatschappelijke uitsluiting van de delinquent dreigt te veroorzaken. De invoering van de wet impliceert een zekere specialisatie van magistraten en advocaten. Ook de professionalisering van de justitiële begeleiding en hulpverlening ingezet na de eerste wereldoorlog werd verder doorgetrokken. Probatie-assistenten combineren in hun opdracht de deskundige voorlichting (de facultatieve sociale enquête) met begeleiding en toezicht. De maatschappelijke rehabilitatie van de delinquent is de centrale opgave waarop de probatie maar ook de postpenitentiaire begeleiding en het toezicht zijn betrokken.

Dit rehabilitatief model wordt nochtans vanaf de jaren zeventig het voorwerp van kritieken vanuit verschillende hoeken. Vanuit bekommernissen eigen aan het repressief-retributief model wordt het gebrek aan rechtszekerheid opnieuw benadrukt. In allerlei besluitvorming met betrekking tot de aard, de duur en de voorwaarden van straffen en maatregelen komt de rechtszekerheid van de delinquent onder druk te staan. Het discretionair karakter van de besluitvorming leidt tot een subjectieve individualisering en staat de toets van een objectieve controle in de weg. Er ontwikkelt zich een kritische strekking die de rechtspositionele bekommernissen wenst te laten prevaleren op al te vage en trouwens via straffen en maatregelen niet te realiseren rehabilitatieve doelstellingen. Sedert de jaren zeventig manifesteert deze strekking zich in het crimineel-politiek debat onder de benaming van het 'justice model' (MORRIS, M., 1974) (FOGEL, D., 1975).

Bij de evaluatie van de implementatie van het rehabilitatief model blijkt hoe marginaal de toepassing ervan is (KLOECK, K. en VAN GEEL, H., 1978). De voor de dader meest gunstige afhandelingsmodaliteit van een delict namelijk de opschorting van de uitspraak met of zonder probatievoorwaarden blijft in de praktijk een grote uitzondering. De voorwaardelijke invrijheidstelling voor eerstgestraften in principe mogelijk vanaf één derde van de straf wordt in de praktijk eerder terughoudend toegepast. De cijfers m.b.t. de voorwaardelijke invrijheidstelling zoals in de 'orientatienota' opgenomen bevestigen dit (voetnoot 86, p. 52). De besluitvorming die eraan voorafgaat is trouwens voor de betrokken gedetineerde allesbehalve duidelijk en inzichtelijk. Het is geen toeval dat deze modaliteit van strafuitvoering reeds jaren een twistpunt vormt tussen aanhangers van uiteenlopende visies op delinquentiebeheersing. Alhoewel iedereen het er over eens is dat het instituut V.I. op het punt van de rechtszekerheid behoorlijk moet worden bijgespijkerd en dat een gerechtelijk toezicht op de besluitvorming een absolute must is, blijft de concrete juridische vormgeving daaraan nog een moeilijke opgave.

Het discours rond het rehabilitatief model dat jaren de criminologische literatuur heeft aangedikt verwekt bij de argeloze lezer evenwel de valse indruk dat in naam van de maatschappelijke reïntegratie de repressief retributieve aanpak het veld heeft moeten ruimen. De aandachtige observator die de ontwikkelingen in de praktijk van nabij heeft gevolgd weet uiteraard wel beter. Het rehabilitatief model is in de strafpraktijk voor volwassenen nauwelijks doorgebroken (ELLIAERTS, C., 1984). De individualisering van straftoemeting en strafuitvoering is in ons land hoofdzakelijk beperkt gebleven tot een zekere manier van spreken over een door een kleine groep rechtspractici wenselijk geachte ontwikkeling.

De facto heeft men het gebrek aan een efficiënt functionerend rehabilitatief model, dat resulteerde in steeds weerkerende kwantitatieve overlast van het strafuitvoeringsapparaat, gecompenseerd met forfaitaire maatregelen die principieel niets te maken hebben met het rehabilitatief model. De niet-uitvoering van effectieve korte straffen tot vier maanden, het tijdelijk niet uitvoeren van vervangende gevangenisstraffen, het herhaaldelijk verlenen van collectieve gratie, het systematisch vervroegd invrijheidstellen met het oog op gratieverlening volgens eenvoudige rekenkundige regels zijn evenveel beleidsingrepen om de bewegingen in gevangenispopulatie te beheersen, maar hebben niets vandoen met het rehabilitatief gedachtengoed. Men kan zelfs stellen dat zij de negatie zijn van de rehabilitatieve benadering vermits zij de betrokken veroordeelde zelfs geen minimale begeleiding verzekeren en in de ogen van de verdedigers van het rehabilitatief model gedoemd zijn om te mislukken en de veroordeelde dus binnen de kortste keren terug te confronteren met de strafrechtspleging, die dan ongenadiger dan voorheen repressief-retributief zal reageren. De praktijk van de voorwaardelijke strafoplegging zonder individualisering van de voorwaarden is een ruim toegepaste praktijk geworden zowel m.b.t. de boete als m.b.t. de vrijheidsberovende straf. Dit is veeleer de expressie van de algemene bekommernis om niet meteen de zwaarste straf door te drukken maar het bij een waarschuwing te houden. Vooral wie de waarschuwing niet 'au sérieux' neemt loopt het risico bij een volgende gelegenheid extra repressief te worden aangepakt.

De alternatieve straffen en maatregelen die enerzijds de expressie zijn van rehabilitatieve bekommernissen omtrent de dader, blijven anderzijds intrinsiek verbonden met het retributief-repressief denkmodel doordat bij de minste mislukking wordt teruggegrepen eventueel extra hard wordt gereageerd in termen van een klassieke vrijheidsberoving zonder meer. Het gevaar is dus niet denkbeeldig, vooral wanneer zoals we hebben vastgesteld er totaal onvoldoende werd geïnvesteerd in middelen en mensen om dit model een ernstige kans te geven, dat deze benadering in feite bleef functioneren als de in de tijd wat gerokken of vertraagde toegang tot de klassiek-repressieve aanpak, maar dan met daarenboven het negatief effect van een uiteindelijke verbreding van de toegang tot de klassieke gevangenisstraf. Het is het zgn. net-widening effect waarvoor door de onderzoekers reeds langere tijd werd gewaarschuwd (COHEN, S., 1979). Aan de alternatieven werd onvoldoende waarde op zich zelf toegekend (PETERS, T., 1980). Doordat ze met een navelstreng aan de vrijheidsberoving verbonden bleven zijn ze er zelfs de wegbereider van geworden.

Het effect was dat in het verlengde ervan zelfs zwaardere (lees langduriger) vrijheidsstraffen op volgden. Vanaf de jaren tachtig is er een aanzienlijke groei vast te stellen van het aantal middellang gestraften van boven de 5 jaar opsluiting. Velen ervan combineren of cumuleren verschillende correctionele straffen. Deze cijfers zijn een duidelijk signaal van de mislukking van een rehabilitatieve benadering die door de marginaliteit van haar implementatiemogelijkheden nooit de kans heeft gekregen om zichzelf te bewijzen.

1.3. Een tweede generatie rehabilitatieve maatregelen geprangd tussen klassiek-repressief en reparatief denken

Sedert enige tijd doet zich een nieuwe complexe situatie in het criminaliteitsbeheersingsdenken voor. Dit vindt geleidelijk aan ook zijn uitdrukking in gevarieerde vormen van strafrechtelijke interventie. Deze complexe situatie laat drie tendensen in het denken naar voor treden.

Sedert een aantal jaren, vooral ten gevolge van de zogenaamde mislukking van de rehabilitatieve benadering werd het 'nieuw-realisme' (new realism) en het 'crime control model' verdedigd als de correctie op een al te zeer op de persoon van de delinquent toegesneden aanpak? G. MICHEL (1982) en C. ELIAERTS (1984) hebben er editoriaal aan gewijd in *Panopticon*. Het oeverloos debat over helpen of straffen werd door de 'new realists' afgesloten met de stelling dat een straf inderdaad niet als een vermomde vorm van hulpverlening moest worden beschouwd maar terug het karakter van een echte straf moest krijgen.

Dit resulteerde in de stelling dat een straf een eenduidige repressief-retributieve boodschap moet hebben ontdaan van allerlei zinloze versierselen die haar denatureren. Dit betekent dat wanneer de rechter een strafduur bepaalt die ook onverkort moet worden uitgevoerd, dat de straf niet de vorm aanneemt van een behandeling maar in alle duidelijkheid volgens een strafregime wordt ingevuld. Waarschijnlijk zijn de USA het meest deze kant uitgegaan in hun strafbeleid. De toenemende praktijk van de vrijheidsberoving, het vastleggen via vaste criteria van de straftoemeting, de drastische inperking van de VI-mogelijkheden (three strikes and you are out) voor geweldsdelinquenten en het punitief invullen van de alternatieven zoals de booth camps met een militair regime, de reductie van de probatie tot controlemaatregelen, het omturnen van gemeenschapsdienst tot een soort dwangarbeid en het invoeren van het elektronisch huisarrest, is een onvolledige lijst van recente strafmaatregelen in de USA die deze ontwikkeling beheersen (CHRISTIE, N., 1993).

Bij ons beperkt zich deze ontwikkeling voorlopig tot de invoering van het snelrecht, maar staat ook de V.I. onder druk en werd bij de definitieve afschaffing van de doodstraf het opleggen van niet samendrukbare straffen herhaaldelijk als pasmunt verdedigd. Maar anderzijds werd er toch nog verder geïnvesteerd in de rehabilitatieve benadering. De mogelijkheden van de opschorting, het uitstel en de probatie werden verruimd, de gemeenschapsdienst kreeg zelfs een dubbele wettelijke onderbouw, enerzijds in de probatie en anderzijds in de strafbemiddeling. Bovendien werden in het kader van deze laatste ook behandeling en vorming als interventie-

daliteiten opgewaardeerd (W. 10 februari 1994). Het aantal probatie-assistenten werd verhoogd en het maatschappelijk onderzoek voorafgaand aan gemeenschapsdienst en vorming werd verplicht gemaakt, wat duidelijk een versterking is van de rehabilitatieve aanpak en van de professionalisering ervan.

Een derde tendens die zich in de recente ontwikkeling aftekent is de groeiende slachtofferbetrokkenheid van de (straf)rechtspleging. Deze tendens is trouwens veralgemeend merkbaar in de verschillende onderdelen van de institutionele aanpak van problemen waarmee slachtoffers van delicten hebben te maken. Sedert een tiental jaren worden er initiatieven ontwikkeld zowel vanuit federale als vanuit gemeenschapsministeries om de slachtoffers van delicten de aandacht, zorg, ondersteuning, hulp maar ook rechten te geven die hen ten onrechte werden onthouden. Elders werd recent de inventaris van al deze initiatieven uitvoerig opgemaakt (AERTSEN, I., 1995). De initiatieven zijn veelvuldig en indrukwekkend zoals uit de inhoudstafel van het betrokken 'vademecum' blijkt. Niettemin, hoe indrukwekkend ook het aantal initiatieven krijgt men zeker niet het gevoel dat we te maken hebben met een samenhangend beleid dat de expressie is van een geïntegreerde visie op de aanpak van slachtofferproblemen.

Voor de laatste jaren laat ook het justitieel beleid zich niet onbetuigd in deze ontwikkeling. Naast de invoering bij Wet van 1 augustus 1985 van een fonds voor slachtoffers van opzettelijke geweldsdelicten en naast meerder maatregelen in de sfeer van de seksuele delinquentie werden meer recent nog belangrijke initiatieven genomen ter completering van de uitbouw van de alternatieve straffen. De wijziging van de artikelen 216*bis* en 216*ter* van het W.Sv. door de Wet van 12 februari 1994 opent de mogelijkheid tot het verval van de straffordering op basis van de minnelijke schikking waarbij de belangen van het slachtoffer worden behartigd en op basis van de bemiddeling in strafzaken waarbij het herstel t.a.v. het slachtoffer als een belangrijke modaliteit van de afhandeling wordt gepromoot. In de sfeer van de professionalisering van deze benadering moet melding worden gemaakt van de aanstelling van verbindingsmagistraten die worden bijgestaan door bemiddelingsadviseurs en -assistenten. De aanstelling van verbindingsmagistraten en assistenten voor het onthaal van slachtoffers van delicten bij de parketten completeert dit beeld.

In het actueel beeld van het beleid inzake de criminaliteitsbeheersing kan men dus duidelijk drie tendensen onderkennen. Er blijft een sterk repressief-retributieve onderstroom aanwezig die onbetwist de basis en de kern is gebleven van de strafrechtspleging. Recente ontwikkelingen bevestigen de kracht van die ontwikkeling en het probleem van de 'net-widening' blijft spelen waardoor de alternatieve straffen en maatregelen de zachte wegbereiders blijven van een verhardend repressief beleid. Niettemin zijn er een aantal rehabilitatieve verworvenheden, die hun principieel bestaansrecht hebben verworven, maar zich in de praktijk nauwelijks hebben kunnen doorzetten. Na een jarenlang marginaal bestaan, heeft deze benadering nu toch terug vertrouwen gewonnen en in overeenstemming hiermee ondersteuning gekregen. Het zal nu zaak zijn om deze ontwikkeling snel kritisch te evalueren en waar nodig bij te sturen om haar levenskansen te beveiligen. Het in kaart brengen van de toepas-

sing van de minnelijke schikking, de strafbemiddeling, de opschorting, het uitstel en de probatie onder de nieuwe wettelijke modaliteiten is daarvoor een eerste vereiste. De nieuwe impuls die werd gegeven aan de hoofdzakelijk rehabilitatief bedoelde maatregelen bieden meer dan vroeger het perspectief op een samenwerking tussen magistraten en gedragsdeskundigen. Dit laatste zou echter veel uitdrukkelijker een toekomstig punt van beleid dienen te worden. Een penologisch-forensisch vademecum wordt daarvoor in opdracht van de Minister van Justitie uitgewerkt.

De derde tendens, die ik persoonlijk als de meest beloftevolle beschouw, is eveneens maar slechts marginaal aanwezig in het ontwikkeld beleid. Het is nl. de integratie in de strafrechtspleging van een t.a.v. het slachtoffer van het delict herstelgerichte aanpak. De ontwikkeling van een methode van slachtoffer-daderbemiddeling gericht op de probleemaanpak en -oplossing van het conflict dat aanleiding heeft gegeven tot de (straf)rechtelijke interventie, is hierbij de uitdaging en opgave. De beweging is gebaseerd op onderzoeksmatig verworven inzichten in de problemen van slachtoffers van delicten. De geschiedenis van de victimologie binnen de criminologie is gekend en beschreven (PETERS en GOETHALS, 1993). De verworven inzichten worden sedert een aantal jaren vertaald in de verschillende dimensies van het beleid, recent ook meer in het bestraffingsbeleid.

2. Herstel en probleemoplossing: een nieuw perspectief voor de strafrechtspleging

2.1. Ter inleiding

De victimologische studie van de criminaliteit, de studie van de implicaties en gevolgen van het slachtofferschap van delinquentie op korte en langere termijn, de studie van beleidsinitiatieven genomen ten voordele van slachtoffers van delicten in het kader van de hulpverlening, van de politionele en van de justitiële interventie zijn de belangrijkste activiteiten waarmee een groep van Leuvense criminologen zich de laatste acht jaren heeft ingelaten. Op basis van deze onderzoekservaring werd in twee projecten de stap naar het actie-onderzoek gezet. De eerste keer in de richting van de afstemming van de geestelijke gezondheidszorg op de noden en problemen van slachtoffers van ernstige geweldsdelinquentie. In een tweede actie-onderzoek hebben we ons gericht op de integratie van een herstelrechtelijke benadering in de strafrechtspleging via de slachtoffer-daderbemiddeling (AERTSEN, I. en PETERS, T., 1995). In feite zijn de onderzoekers met dit laatste project terug terecht gekomen bij de problematiek van straftoemeting en strafuitvoering, een terrein dat ze tien jaar eerder moedeloos hadden verlaten. Het is dus geen toeval dat we ons de naam 'onderzoeksgroep penologie en victimologie' hebben gegeven.

De ervaringen met het victimologisch onderzoek en vooral deze met de herstelbemiddeling is zo pertinent dat het naar ons aanvoelen onmogelijk is in de toekomst

nog zinnig te spreken over strafrechtspleging, straftoemeting en strafuitvoering zonder rekening te houden met de inmiddels verworven inzichten op het terrein van de victimologie, de slachtoffer-daderbemiddeling en de herstelgerichte uitbouw van de strafrechtspleging. Vandaar ook de titel van dit tweede deel: herstel en probleemoplossing als nieuw perspectief voor de strafrechtspleging.

Het is echter niet evident dat na de (her)ontdekking van het slachtoffer van delinquentie en de vaststelling van de afwezigheid van aandacht voor het slachtoffer in de hulpverlening zowel als in de strafrechtspleging automatisch werd gepleit om het roer nu maar eens definitief om te gooien om een evenwichtig slachtoffer-dadergericht strafrechtelijk beleid te gaan voeren. Het gevaar bestaat immers dat er op een éézijdige wijze wordt geroepen om de versterking van het repressief-retributief beleid. Dit past immers uitstekend in de kraam van degenen die het criminaliteitsbeleid tot simplistische slogans willen herleiden. Wie zich nochtans op een ernstige wijze verdiept in de criminaliteitsproblematiek ziet snel in dat het slachtoffer helemaal niet gediend wordt met blinde repressie maar daardoor wel een verdere victimisering riskeert omdat 'in zijn naam' een beleid wordt verdedigd dat in geen enkel opzicht beantwoordt aan de problemen die zich voor het slachtoffer stellen. SESSAR (1990) spreekt in dit geval trouwens van tertiaire victimisering nl. het op de kap van het slachtoffer voeren van een repressief beleid. Ook E. FATTAH (1996) heeft gewaarschuwd voor deze simplistische benadering, die gelegitimeerd wordt vanuit een manipulatieve opvatting van de rechten van het slachtoffer van delinquentie.

Terwijl het retributief-repressief model de strafrechtspleging nog steeds hoofdzakelijk kanaliseert, hebben we vastgesteld welke pogingen werden en nog worden ondernomen om deze benadering bij te stellen met rehabilitatief bedoelde interventies die leiden tot een verdere differentiatie van de straffen en strafmaatregelen waardoor de strafrechtelijke reactie meer beantwoordt aan de probleemsituatie van de dader. De bedoeling van dit tweede denkmodel is de delinquent enerzijds te straffen maar hem anderzijds tegelijkertijd te dwingen tot een gedragsverandering. Daartoe wordt professionele hulp en ondersteuning gecombineerd met toezicht ingeschakeld. Alhoewel dit rehabilitatief denken moeizaam in de praktijk wordt omgezet en in feite niet verder geraakt is dan een beperkte zeg maar marginale toepassing, blijft men er niettemin in geloven en investeren. We hebben hierboven reeds een eerste inventaris gemaakt van wat in het verleden is misgelopen en waarom de rehabilitatieve aanpak het heeft moeten afleggen onder druk van de overmacht van een repressief-retributieve benadering. Het gebrek aan eigenstandigheid van de alternatieve straffen en maatregelen, hun onderschikking aan de vrijheidsberovende straf, die haast als een automatische terugvalpositie functioneert, bezegelt op termijn het lot van deze aanpak. Ook in recente wetswijzigingen blijft deze haast automatische koppeling tussen een mislukte alternatieve aanpak en de vrijheidsberovende straf verder bestaan. Er is dus m.a.w. nood aan een duidelijke opsplitsing en trapsgewijze opbouw van de strafsoorten zonder dat er nog automatische koppelingen worden gemaakt met de vrijheidsberoving als straf (WIJFFELS, A., 1981). Daarboven is het nodig om de straffen en maatregelen in een zekere rangorde te plaatsen. Het is duidelijk dat de dienstverlening een straf (in het kader van de probatie)

of een maatregel (in het kader van de strafbemiddeling) is met een hoger punitief gewicht dan de begeleiding en supervisie, die op de eerste plaats als daderhulp zijn bedoeld.

2.2. De legitimering van een derde model nl. 'restorative justice'

Uit de ervaringen in buitenlandse mediation-projecten en uit de eigen equipe-ervaringen met de herstelbemiddeling tussen dader en slachtoffer wordt hier gepleit voor een derde weg of een derde model bij de beleidsmatige beheersing van criminaliteit (PETERS, T., 1993 en 1996) (AERTSEN, I. en PETERS, T., 1995). Dit derde model bepleit het verlenen van prioriteit aan de doelstelling van herstel in de reactie(s) op criminaliteit. Victimologisch onderzoek heeft uitvoerig in beeld gebracht welke de fysieke, morele, financiële en psycho-sociale gevolgen zijn van slachtofferschap van delinquentie. Aan die noden en problemen wordt vanuit de strafrechtspleging traditioneel niet of nauwelijks tegemoet gekomen.

De strafrechtspleging gebruikt het slachtoffer als een interessante informatiebron bij opsporing en vervolging en limiteert zijn/haar rol verder tot die van burgerlijke partij. De kans op een toewijzing van de burgerlijke partij is uiterst gering gezien het feit dat de ontdekking van de daders van een gemeld delict globaal reeds beneden de 20% grens ligt (PETERS, T., 1994). In geval van veroordeling met toewijzing van de burgerlijke partij is het slachtoffer evenmin zeker van het financieel herstel vermits de straf en haar implicaties als publiekrechtelijke gevolgen van de veroordeling voorrang hebben op de civielrechtelijke. Herstel t.a.v. de samenleving blijft een eerder abstracte doelstelling van de straf. In hoever komt de opgelegde straf over als een stuk maatschappelijke genoegdoening. Men kan zich wel iets voorstellen bij de normbevestiging en de publieke terechtwijzing die samenhangt met de veroordeling en de strafoplegging. In hoever dit ook de betekenis heeft van een maatschappelijk herstel en een genoegdoening blijft één grote vraag.

In ieder geval blijkt vooral uit recente ontwikkelingen in het mondig worden van slachtoffers van delicten dat het abstracte maatschappelijk herstel en de symbolische maatschappelijke genoegdoening die volgt uit veroordeling en straf, lang niet tegemoet komen aan datgene wat de direct bij het delict betrokkenen als probleem ervaren. Men kan zich afvragen wiens recht wordt gehandhaafd telkens Justitie niet verder geraakt dan de registratie van een klacht. Maar zelfs bij de veroordeling van de dader is er niet de minste garantie dat het slachtoffer daarmee is gediend. Uit onderzoek blijkt dat (potentiële) slachtoffers niet op de eerste plaats geïnteresseerd zijn voor een repressief-retributieve reactie ten aanzien van de daders (SESSAR, 1990; VAN DIJK, e.a., 1989 en 1993), maar zich op een veel genuanceerdere wijze uitspreken over de strafmodaliteiten. Uit eigen onderzoek samenhangend met het experiment dader-slachtofferbemiddeling blijkt ten overvloede dat slachtoffers nood hebben aan erkenning als slachtoffer, aan interesse vanwege Justitie over wat hen is overkomen, aan ernstige luisterbereidheid m.b.t. hun klachten en hun vragen. Het is op deze punten dat politie en Justitie faalden en het is ook op deze punten dat de

laatste jaren enige maatregelen zijn genomen om het politieel en justitieel beleid bij te stellen.

Het experiment dader-slachtofferbemiddeling gericht op herstel heeft aangetoond wat dit concreet kan inhouden en hoever Justitie zich hierin, samen met andere partners, kan engageren zonder zich te compromitteren en zonder haar justitieel-maatschappelijke rol uit het oog te verliezen. Het experiment is in twee onderzoeks-rapporten beschreven, toegelicht en geëvalueerd (AERTSEN, e.a., 1994 en 1996). Wij betrekken de belangrijkste conclusies uit dit actie-onderzoek op het thema van de ontwikkeling van een herstelgerichte strafrechtspleging als een derde weg of model ter beheersing van de criminaliteit.

2.3. Een inhoudelijke profilering van een herstelgericht 'paradigma'

Uit de kritische evaluatie van vooral buitenlandse mediation-projecten blijkt dat ze tweeslachtig en te weinig duidelijk geprofileerd zijn (WEITEKAMP, 1989 en 1993). Enerzijds situeren ze zich hoofdzakelijk binnen de ruimte van de klassieke alternatieve straffen en/of maatregelen die slechts voor onbelangrijke, primaire delinquentie in aanmerking komen. Ze beperken zich meestal tot de sfeer van de jeugdbescherming en zijn hoofdzakelijk op de rehabilitatie van de dader gericht. De kritiek is dat het slachtoffer te weinig of nauwelijks in de aanpak wordt betrokken en dat het netwidening effect (cfr. hoger) maar al te evident is. De restitutieve inhoud van de maatregel of straf resulteert niet of zelden uit bemiddeling maar is eerder curatief-bedacht voor de daders. In feite is men met een restitutieve legitimering blijven hangen in het rehabilitatief denken.

Het Leuvens project herstelbemiddeling koos voor een sterk geprofileerd experiment waarbij ernstige geweldsdelinquentie, de niet-seponeerbaarheid ervan en de integratie van de bemiddeling in de strafrechtspleging voor volwassenen de belangrijkste kenmerken waren. De bedoeling van het project was te demonstreren dat een herstelbenadering via dader-slachtofferbemiddeling integreerbaar is binnen een strafrechtelijke aanpak, zelfs wanneer het dossier ter beoordeling aan de strafrechter wordt voorgelegd.

Essentiële kenmerken van het project herstelbemiddeling zijn:

- de goede samenwerking tussen verschillende partners betrokken in het project nl. openbaar ministerie, eventueel de onderzoeksrechters, justitieel welzijnswerk waartoe de bemiddelaar behoorde en de onderzoeksequipe die het experiment wetenschappelijk begeleid heeft;
- het communicatieproces tussen dader en slachtoffer dat door de bemiddelaar wordt tot stand gebracht;
- de geleidelijkheid van de ontwikkeling van het communicatieproces dat rekening houdt met het ritme, het incasserings- en verwerkingsvermogen van het slachtoffer en het bewustwordingsproces en responsabiliseringsproces bij de dader;

– het fase-achtig verloop van het communicatieproces dat via definiëring- en herdefiniëring, duiding en betekenisverlening aan de feiten (*naming*) overloopt in een fase van wederzijdse bevraging en confrontatie (*blaming*) om dan mogelijks uit te lopen in het ontwikkelen van een overeenkomst met de articulatie van punten van opname van verantwoordelijkheid door de dader en het vastleggen van immaterieel en materieel herstel (*claiming*).

In dit driefasig verlopend proces (naming, blaming en claiming – L. KENNEDY 1990, p. 45) zit heel de dynamiek gevat van een totaal andere aanpak van delinquentie. Hierbij wordt ten volle beroep gedaan op wie als dader of als slachtoffer betrokken is in een delictueel gebeuren met de bedoeling zelf maximaal het probleem te definiëren, af te lijnen en op te lossen. Hier wordt op de eerste plaats afstand genomen van benaderingen die het slachtoffer alleen maar gebruiken als informatiebron zonder zich te interesseren aan diens problemen. De problemen van het slachtoffer vormen het centrum van de aandacht en zijn het uitgangspunt van de aanpak.

De ervaring van het experiment leert dat slachtoffers dit ten eerste op prijs stellen en vrij snel en sterk gemotiveerd zijn om aan de bemiddeling mee te werken. Zij hebben nood aan luisterbereidheid en aan expressie-mogelijkheden van gevoelens, angst en woede. Dit is de beste voorbereiding op de onrechtstreekse (bemiddelde) dialoog met de dader in de volgende fase.

De dader die wat moeilijker is te motiveren omdat de voordelen voor hem onduidelijker zijn (hij wordt alleszins vervolgd) moet door de bemiddelaar gemotiveerd worden om te participeren. Hij weet dat hij kiest voor een moeilijke weg die zal leiden tot een confrontatie. Hij zal uitleg moeten geven. Hij zal de gevolgen van zijn gedrag onder ogen moeten nemen. Hij zal zijn verantwoordelijkheid moeten opnemen. Maar hij krijgt ook de kans om toelichtingen te geven bij wat gebeurde, m.b.t. wat hij bedoelde en niet bedoelde.

Het experiment laat zien dat dit communicatieproces tot stand brengen en in goede banen leiden geen sinecure is, maar heel dikwijls realiseerbaar is. Het is een opdracht die van de bemiddelaar veel vaardigheid, doorzettingsvermogen en kennis van de criminaliteitsproblematiek en de strafrechtspleging vereist. Hij wordt enerzijds een vertrouwenspersoon, maar blijft neutraal en stimuleert partijen maximaal om zelf verantwoordelijkheid op te nemen bij het uitwerken van een oplossing. Dit vormt dan ook de tevredenheid bij de participanten wanneer een overeenkomst wordt afgesloten en nagekomen zodat aan de rechter een uitgevoerd akkoord kan worden voorgelegd. De tevredenheid slaat op de eigen prestatie van de partners inzake het definiëren en aflijnen van het probleem, het overeenkomen van een oplossing en het uitvoeren ervan. Het feit dat de partners het gebeuren hebben weten te demystifiëren, het hebben weten te bepalen volgens eigen inzichten en in eigen termen, en dat ze zelf een oplossing hebben bedacht en daarmee interactief beslist hebben wat gerechtigheid is, blijkt via externe evaluatie (6 maanden na de bemiddeling) tot de grootste satisfactie te leiden. Het is duidelijk dat dit een bijdrage is tot de rechtspleging op basis van engagement, opname van verantwoordelijkheid en van probleemoplossing.

Dit stelt de klassieke repressief-retributieve benadering ver in de schaduw omdat deze gekenmerkt wordt door haar, ten aanzien van de direct betrokkenen, aliënerende aanpak. De klassieke reactie verloopt boven en buiten het engagement van partijen, de beslissing resulteert uit een debat dat niet betrokken is op hun problemen, betekent meestal weinig of niets voor het slachtoffer en creëert meestal bijkomende problemen bij de dader.

2.4. Een nieuwe (straf)rechtscultuur

Het gevoerde experiment, dat inmiddels op een ruimere schaal in het arrondissement Leuven is ingevoerd via een project van de stad Leuven, biedt een gunstig perspectief voor een breedvoeriger herstelrechtelijke invulling van de strafrechtspleging. Het gaat hier over veel meer dan slachtoffer-daderbemiddeling. Het gaat ten gronde om een nieuwe (straf)rechtscultuur waarbij de direct betrokkenen maximaal worden geïnvolveerd en geresponsabiliseerd in het kader van de strafrechtelijke afhandeling van een delictueel gebeuren. Het gaat hier niet zoals in het eerste model om een exclusief principiële en abstracte reactie die alleen maar moet voldoen aan formele criteria. Het gaat ook niet om een rehabilitatieve bijsturing van het eerste model of om een exclusief op de dader toegespitste curatieve aanpak. Van dit model weten we immers dat het de dader weinig soelaas heeft opgeleverd maar hem veeleer heeft geplaatst in een situatie waarin het risico op mislukking zeer groot blijft en dat hij daarmee definitief wordt op weg gezet naar een extra punitieve aanpak (cfr. de toename van de langer gestraften in de penitentiaire populatie).

Van dit derde model kan gezegd worden dat slachtoffer- en daderbelangen op een evenwichtige wijze worden behartigd en dat de reële probleemaanpak daarin essentieel is.

De vragen en de knelpunten die dit model oproept zijn menigvuldig maar afgaand op de ervaringen uit het experiment niet onoplosbaar.

Kortweg opgesomd blijft er als opgave verder te werken aan o.m. volgende elementen:

- de relatie tussen de bemiddelde en uitgevoerde oplossing en het verdere verloop van de strafrechtspleging. Het experiment biedt op basis van eerste resultaten goede hoop op de integreerbaarheid ervan binnen de strafrechtspleging. Rechters valoriseren de bemiddelde oplossing maximaal;
- het zinvol betrekken van de rechtshulp bij de herstelbemiddeling;
- het verder integreren van slachtoffer- en daderhulp bij de herstelbemiddeling;
- de belangrijke begeleidende en superviserende rol van de strafrechtspleging t.a.v. de herstelbemiddeling in de zin van het garanderen van de principes van legaliteit, egaliteit en proportionaliteit in de afhandeling van de zaak;
- het uitklaren van de wijze waarop de selectie van dossiers voor deze benadering dient te gebeuren. Het is duidelijk dat er een aantal criteria dienen te zijn vervuld voordat men kan overwegen om een herstelgerichte aanpak met kans op succes in te zetten. Herstelbemiddeling is geen panacee-oplossing voor alle gevallen. Anders-

om verdient het evenzeer een grondige motivering om af te zien van deze benadering wanneer de criteria wel zijn vervuld.

Als voorlopige afsluiting van een maar net geopend debat is het onze wens om nog even te insisteren op één van de vele interessante knelpunten bij de verdere uitbouw van deze nieuwe aanpak.

Nu reeds stelt men vast dat in het kader van de strafbemiddeling, die op ruimere schaal wordt toegepast, er aarzelingen blijken te bestaan i.v.m. de situering en positionering van de strafbemiddeling t.a.v. de hier opgeroepen modellen van criminaliteitsbeheersing. Alhoewel de benaming van 'strafbemiddeling' de indruk wekt dat we ons reeds bevinden in de context van het derde model nl. het restoratieve paradigma, wijst de analyse van de wet en de praktijk eerder in de richting van een nog gemengd model, waarbij elementen uit de drie modellen met elkaar in concurrentie zitten. De strafbemiddeling staat een restorative approach niet principieel in de weg. In de mate dat herstel en dader-slachtofferbemiddeling op het voorplan treden bij het realiseren van de probleemaanpak, wordt dit model ook praktijk. Niettemin wordt in de jaarverslagen en in eerste evaluaties gewezen op het feit dat er zich evengoed een praktijk kan installeren waarbij aan het slachtoffer wordt voorbijgegaan en met instemming van de verdachte maatregelen worden opgelegd die vooral curatief of hulpverlenend zijn bedoeld voor de daders.

Daarenboven stelt men vast dat niet zelden de dienstverlening of een bijkomende minnelijke schikking gehanteerd worden als een punitief additief. Het is nog een stuk gedachtengoed uit het eerste model nl. de repressief-retributieve benadering. Dit knelpunt vraagt verdere discussie en bevraging. Het niet prioritair stellen van de herstelbenadering en van het dader-slachtofferoverleg heeft waarschijnlijk te maken met een onvoldoende wettelijke articulatie van deze prioriteit. Het koppelen van een rehabilitatieve aanpak aan de herstelgerichte aanpak lijkt mij principieel om goede redenen verdedigbaar. Afgaand op de bekommernissen van het slachtoffer heeft puur herstel weinig zin wanneer aan het risico op recidive in een aantal gevallen van maatschappelijk problematisch gedrag niets wordt gedaan. De vraag is hierbij vooral hoe een herstelrechtelijke aanpak zinnig wordt gelinkt met de rehabilitatieve. De rehabilitatieve aanpak die geen plaats heeft gekregen binnen het dader-slachtofferoverleg zal waarschijnlijk veel minder kans hebben op het engagement van de daders en aldus op succes. Ook het toevoegen van een punitief bedoelde gemeenschapsdienst die niet gekaderd zit in slachtoffer-daderoverleg en niet inspeelt op wat uit dit overleg naar voren treedt, mist een kans op zingeving.

Het is absoluut nodig om een inzicht te verwerven in de implicaties van de slachtoffer-daderconfrontatie die inherent is aan de bemiddeling. De diepgang en de betekenis van dit communicatieproces zal aan het licht moeten brengen hoe belangrijk dit is voor beide partijen en welke invloed het heeft op de visie, benadering en houding van beide partijen i.v.m. delictueel gedrag. Hieruit zou moeten worden afgeleid welk gevaar van contra-productiviteit er is verbonden aan het niet-oordeel-

kundig doseren en mixen van wettelijk beschikbare reactiemodaliteiten. Het is absoluut nodig dat gedragsdeskundigen en rechtspractici hierbij intensief samenwerken om tot een optimalisering van de probleemoplossing te komen.

Er moet worden vermeden dat wat men enerzijds realiseert in de probleemaanpak men anderzijds niet ongelukkigerwijze vernietigt door vormen van punitieve overreacties.

Bibliografie

- AERTSEN, I., *Vademecum Politie Slachtofferbejegening*, K.U. Leuven, 1995 (verschijnt eerstdaags bij Politeia).
- AERTSEN, I. en PETERS, T., 'Restorative Justice: in search of new avenues in judicial dealing with crime', in FIJNAUT, C., e.a. (eds.), *Changes in Society, Crime and Criminal Justice in Europe*, Vol. I, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen België, 1995, 311-342.
- AERTSEN, I., VAN GARSSE, L., *Tussen dader en slachtoffer: bemiddeling in de praktijk*. Onderzoeksrapport herstelbemiddeling 1.11.1994-31.12.1995, Leuven, 1996, 137 p.
- AERTSEN, I., VAN GARSSE, L. en PETERS, T., *Herstelbemiddeling*. Onderzoeksrapport 1.1.1993-31.10.1994, Leuven, 1994, 93 p.
- ALVAZZI DEL FRATE, A., ZVEKIC, U. and VAN DIJK, J.J.M., 'Main findings of the 1992 international survey', in *Understanding crime experiences of crime and criminal control*, Acts of the International Conference Rome, 18-20 november 1992, Unicri, publication 49, Rome, 718 p.
- ANCEL, M., La défense sociale devant la criminalité moderne, in *Cahiers de défense sociale*, 1979, p. 9.
- ANCEL, M., *La défense sociale nouvelle. Un mouvement de politique criminelle humaniste*, Paris/Cujas, 1954.
- CHRISTIE, N., *Crime control as Industry*, Routledge, London, New York, 1993, 192 p.
- COHEN, S., 'The punitive city. Notes on the dispersal of social control', in *Contemporary Crisis*, 1979, vol. 3, 339-363.
- ELIAERTS, C., 'Het "nieuwe realisme" in het strafrecht en de criminele politiek', *Panopticon*, 1984, 1-9.
- FATTAH, E., 'Towards a victim polity aimed at healing not suffering', in *Victims of crime: problems, policies and programs*, A.J. Lurigio e.a., 2nd edition, California Sage, forthcoming.
- FOGEL, D., *We are the living proof: the Justice model of corrections*, Cincinnati, W.H. Auderson, 1975.
- KENNEDY, W.L., *On the borders of crime. Conflict management and criminology*, Longman, New York, 1990, 153 p.
- KLOECK, K. en VAN GEEL, H., *Probatie als vorm van pre-penitentieaire 'hulpverlening' aan sociaal gehandicapte volwassenen*, Project Marginalisering en welzijns-

- zorg, Nationaal Onderzoeksprogramma in de Sociale Wetenschappen, Deel V, rapport 3, Brussel, 1978.
- LANDREVILLE, P., 'Le critère de récidive dans l'évaluation des mesures pénales', Université de Montréal, Ecole de Criminologie, *Les cahiers de l'école de criminologie*, n°10, 1982.
- MICHEL, G., 'Het debat "straffen of helpen!" op oude en nieuwe paden', *Panopticon*, 1982, 1-4.
- MORRIS, N., *The future of imprisonment*, University of Chicago Press, 1974.
- PEETERS, E., 'Het ontstaan van de probatie in België. Een poging tot historische reconstructie', *Panopticon*, 1982, 99-122.
- PETERS, T., 'Bemiddeling en herstel als humane reactie op criminaliteit', *Wijssgerig perspectief*, 36, 1995-96, 3, 81-86.
- PETERS, T., 'Bemiddeling, herstel en strafrechtsbedeling', *Panopticon*, 1993, 97-106.
- PETERS, T., 'Criminaliteit aanpakken is op de eerste plaats herstellen', *Tijdschrift voor Criminologie*, 1994, 70-74.
- PETERS, T., 'De gevangenissen zitten overvol want de alternatieve sancties doen het niet', *Panopticon*, 1980, 265 e.v.
- SESSAR, K., 'Tertiary victimization. A case of the Politically Abused Crime Victim', in GALAWAY, B. and HUDSON, J. (eds.), *Criminal Justice, restitution and reconciliation*, Willow Tree Press, Monsey, New York, 1990, 37-47.
- VAN DIJK, J.J.M., MEYHEW, P. and KILLIAS, M., *Experiences of crime across the world*, Key findings of the 1989 International Crime Survey, Kluwer, Deventer, Netherlands, 1990, 188 p.
- WEITEKAMP, E., 'Reparative justice. Towards a victim oriented system', in *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 1, 1, 1993, 70-93.
- WEITEKAMP, E., *Restitution: a new paradigm of criminal justice of a new way to widen the Net of Social Control*, Ann Arbor, University Microfilms, 1989.
- WIJFFELS, A., 'Alternatief model van een dagboetstelsel voor België', *Panopticon*, 1981, 425-437.